

Rættarsamfelagið í USA og McCarthyisman

Í roynd at verja grundlógina beint eftir seinna heimsbardaga, breyt amerikanski staturin tey mest grundleggjandi rættindini, tað sum amerikanar helst vilja vørumerkja seg við, nevniliga rættur hins einstaka at virka, at hava politiska áskoðan, at mótmæla, at vera tryggur og vardur av dómstólunum. Fyrsti partur er lýsing av bakgrundini hjá amerikanska samfelagnum og grundlógini. Dømi eru síðani har tað amerikanska rættarsamfelagið hevur havt trupulleikar at liva upp til prinsippið viðvíkjandi trygd hins einstaka.

1. partur

Mótmælisgonga í London móti deyðarevsingini av italiemonnum Sacco og Vanzetti. Úrheimurin og nógv í USA mótmæltu dóminum av teimum báðum, men kortini vórðu teir avrættaðir í 1927. Seinni - í 1977, vóru teir fríðomdir í rættinum í Massachusetts

SONJA JÓGVANSÐÓTTIR

4. juli 1776 á 3. meginlandaráðstevnu (kontinental-kongressini) var USA formiliga sett á stovn. Hetta varð gjørt í eini sjálvstýrisvirlýsing, ið kallast the Declaration of independence. Tað, vit frægest kenna úr henni er *...all men are created equal...* síðani verða nøkur grundleggjandi rættindi hjá menniskjanum nevnd. Greitt er eisini frá, hví teir 13 statirnir, ið tá vóru, framdu kollvelting. Í 150 ár vóru sera nógvir evropearar fluttir til lovaða landið Amerika. Hesi vildu hava politiskt sjálvræði, harnæst hevði bretska tingið gjørt lógar soleiðis, at amerikanara ikki kundu kappast við teir. Harumframt ætlaði bretland at áseta skattir í Amerika. Hetta var lætt at samtykkja, tí tey 13 hjálandini (statirnir) vóru ikki umboðað í tinginum. Í 1774

savnaðust menn til meginlandaráðstevnu, har bretska yvirvöldin formiliga var góðtíkin, um so var, at hon helt seg burtur frá innanlanda viðurskiptum. Hetta var ikki góðtíkið av Bretsku stjórnini, og endaði so við áðurnevndu yvirlýsing. Hetta hevði eisini við sær, at statirnir fingtu hvør sína grundlóg, politiskt vald, meir jarðarøki og ymskar sosialar fylgir. Kortini stóðust nógvir trupulleikar í byrjanini. Av frælsiskrignum var stór uttanlands-skuld komin, eingin marknaður var fyri vørnum harumframt tók klandur seg upp millum stóku statirnir. Afturat hesum var stór inflasjon vegna óstýrðan valutapolitik. Skuldi kollveltingini verða lív lagað, mátti meir miðvíst samstarv í gongd millum statirnir, tí undir krígunum móti bretum, tá ið allir høvdu staðið sum ein, vóru teir sterkir. Hetta

hevði so við sær, at umboð fyri hvønn stat savnaðust í 1786, og árið eftir var grundlógin smíðað. Tá, vóru ymskir trupulleikar, tí við grundlógini ynsktu menn, at styrkja um tjóðskaparlaga samleikan við at økja um valdið hjá sambandsrikinum uttan at vera tvørligt fyri áhugamálið hjá statinum. Ei heldur var tørvur á einari nýggjari yvirvöld, ið kúgaði einstaklingin, umframt hetta a skuldu allir 13 statirnir og fólkini í teimum góðtaka nýggju grundlógina.

Amerikanska grundlógin

Grundlógin var skrivað 1787, og í nógvum mátar var hon kollveltandi. Um hetta mundið vóru flest øll lond stýrd av einaræðisharrum og/ella kongshúsinum. Fyri tað fyrsta fekk tú eitt stýri, har fólkid sjálvt slapp at velja síni umboð inn á ting, og at valdið var firrað. Her

var ásett eitt trýbýti av valdinum har tingið var lóggevaandi, forsetin útinnandi og dómsvaldið dómandi. Endamálið var fyrst og fremst at skapa *a more perfect union*. Hóast hvør statur framvegis var "óheftur" skuldu lóginar í einstøku statunum halda seg innanfyri teir karmar, grundlógin álegði teimum. Tí var eisini ein hægstirættur settur, sum kundi døma, tá tað snúði seg um trætur millum tveir statir, og tá ivamál var hvørt grundlógin var rætt tulkað í statinum. Rættur hins einstaka er fyrst og fremst lýstur í *The bill of Rights*. Hetta eru tey fyrstu 10 ekgagreininir (amendments) ið eru settar afturat grundlógini. Í greininum 1 - 8 er frælsi og rættur hins einstaka nágreiniliga lýstur. M.a. er talu -, skrivi -, átrúnadar -, samkomu -, og ognarrættarfrælsi lýst. Tú hevur rætt at verða tryggur sum

persónur og tað almenna hevur ikki loyvi at blanda seg upp, hvat tú sum privaters. gert innanfyri egnu fyra veggir... Tú hevur krav uppá skjóta almenna rættargongd við óvildar dómrum og nevningum. Gr. 9 - 10 eru um statin mótmegis stjórnini.

Í USA er lóggevutíngið kongressin býtt upp í tvey kømur. Senatið, við 100 limum, 2 fyri hvønn stat, og umboðsmannatingið við 435. Hetta tal er heft at fólkatalinum. Senatorarnir sita 6 ár í senn, meðan tey í umboðsmannatinginum eru eitt 2 ára skeið. Tá er 1/3 av senatinum til val annað hvørt ár. Fyri at eitt lógaruppskot skal koma íggjøgnum, fer tað fyrst til viðgerðar í báðum kømrunum, har tað skal góðkennast av báðum. Tað mest kollveltandi við grundlógini var, sum áður nevnt, triðitið av valdinum. Amerikanarar nevna

tað eina *checks and balances* skipan har tingið, forsetin og dómstólarnir hava eyga við hvør øðrum. Skipanin er eisini uppbyggd so, at hvør av hesum ikki fær ov stórt vald. Myndin niðanfyri vísir rættuliga væl býtið.

Tey littu

Eitt tað fyrsta tú varnaist í amerikansku skipanini var, hvussu stórum munur tað var á svørtum og hvítum. Frá fyrsta januar 1863 vóru allir trælar lýstir fríir at verða av Abraham Lincoln. Tá ið amerikanska borgarakríggið endaði í 1865, var træla-spurningurin loystur, men harafturimóti kom nekara-spurningurin. Hvat skuldi verða av teimum svørtu. Kongressin í Washington samtykti, hóast mótsøðu frá forsetanum Tennessee Johnson, at seta eina grein afturat grundlógini. Tann sonevnda 14. ekgagreinin. Her stendur m.a. "... eingin